

J. KRZYSZTOF LENARTOWICZ*

POTENCJAŁ PAŃSTWOWEJ KOPALNI WĘGLA
KAMIENNEGO JAWISZOWICE¹ JAKO DZIEDZICTWA
TECHNIKI I OGNISKA STRATEGICZNEJ INTERWENCJI
W GMINIE BRZESZCZE.
PROLEGOMENA PROJEKTU REWITALIZACJI

POTENTIAL OF THE STATE COAL MINE
JAWISZOWICE AS TECHNICAL HERITAGE
AND A CENTER OF STRATEGIC INTERVENTION
IN THE BRZESZCZE COMMUNE.
PROLEGOMENA TO A REGENERATION PROJECT

Streszczenie

W artykule przedstawiono zespół zabudowy powierzchni Państwowej Kopalni Węgla Kamiennego Jawiszowice (obecnie KW Brzeszcze-Silesia – d. Ruch II), i jedynej kopalni zbudowanej w Polsce w okresie międzywojennym. Omówiono propozycję strategicznej interwencji polegającej na rewitalizacji przez konserwację zespołu dziedzictwa kultury technicznej, która pozwoliłaby na przekształcenie terenu przemysłowego w ośrodek nadający impuls rozwojowy dla obszaru. Nawiązano do metodyki wypracowanej w projekcie Regentif – sieci dla intensyfikacji innowacji w dziedzinie rewitalizacji opuszczanych przez przemysł obiektów i terenów (2003–2007).

Słowa kluczowe: Brzeszcze, Jawiszowice, architektura modernizmu, rewitalizacja terenów przemysłowych, strategiczna interwencja, projekt Regentif

Abstract

The paper presents the complex of buildings of the State Coal Mine Jawiszowice (now Brzeszcze-Silesia – former Ruch II) in South-Central Poland region, the first and the only coal mine built in Poland between 1918–1939. A proposal for strategic intervention is described, consisting in regeneration of the technical architectural heritage to give development impulse to the area (“regeneration through conservation”). The author refers to the methods elaborated during the EU 5th Framework Programme project Regentif – a network for enhancing innovation in regenerating old industrial facilities (2003–2007).

Keywords: Brzeszcze, Jawiszowice, Modern architecture, regeneration of postindustrial facilities, strategic intervention, Regentif project

* Prof. dr hab. inż. arch. J. Krzysztof Lenartowicz, Instytut Projektowania Architektonicznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

W artykule poruszono trzy wątki: zagadnienie obszarów problemowych i obszarów strategicznej interwencji (OP/OSI) w Polsce, doświadczenia projektu Regentif poświęconego regeneracji terenów i obiektów poprzemysłowych w Europie oraz problematyka rewitalizacji gminy i miasta Brzeszcze, ze szczególnym zwróceniem uwagi na Państwową Kopalnię Węgla Kamiennego Jawiszowice, której likwidacja jest przewidywana w okresie ok. 25 lat. Zabudowa powierzchni tej kopalni ma duże walory architektoniczne i historyczne, a ze względu na swoją wyjątkowość zasługuje na ochronę. Zasadnicza propozycja dotyczy koncepcji odnowy przez konserwację, tzn. projektu rewitalizacji, w którym osiłą procesu byłaby promocja dziedzictwa, w tym przypadku techniki.

2. Rewitalizacja terenów poprzemysłowych

Upadek ciężkiego przemysłu na świecie zapewnił podaż terenów dotychczas stanowiących białe plamy na planach miast, a także w umysłach mieszkańców. Ugory przemysłowe niejednokrotnie niespodziewanie pojawiły się w pobliżu centrów miast. To położenie czyni tereny poprzemysłowe atrakcyjnymi nie tylko dla inwestorów i projektantów, ale i dla szerszej publiczności. Obecnie udostępnione wywołują dyskusje i kontrowersje na temat nowego sposobu ich zagospodarowania.

2.1. Praktyka rewitalizacji terenów poprzemysłowych w Polsce

Postępowanie w zakresie rekultywacji terenów poprzemysłowych, zwłaszcza pogórnicych, w Polsce ogranicza się rutynowo do rekultywacji leśnej lub rolniczej. Wynika to z dążenia do przywrócenia stanu sprzed eksploatacji lub okresu produkcji. Powszechnie realizowana jest rewitalizacja terenów poprzemysłowych w miastach, polegająca na tworzeniu wielkich zespołów komercyjnych. Alternatywnie tereny dzieli się na działki, które wraz z budynkami oferowane są prywatnym inwestorom, niestety bez całościowej wizji ani docelowego planu zagospodarowania, co prowadzi do nieładu przestrzennego. Często w pierwszym rzędzie demontuje się maszyny i urządzenia, a budynki są

rozbiegane. Pusta działka bowiem jest łatwiejsza do sprzedania.

Większość obiektów, także takich, które powinny być objęte opieką konserwatora zabytków, ginie w sposób niezauważalny. Dla przykładu, w Krakowie w trakcie procesu rewitalizacji terenu nie pozostawia się żadnego z dawnych obiektów (Galeria Krakowska) lub zaciera się ich pierwotny wygląd (Centrum Zakopianka), czasem pozostawia się, gentryfikując lub rekonstruuując obiekty mało istotne dla pierwotnej funkcji (Galeria Kazimierz i Galeria Bonarka). Jeśli nawet wykorzystuje się istniejącą strukturę, nie wskazuje się na jej walory architektoniczne. Wciąż nieliczne przykłady rewitalizacji dawnej architektury przemysłowej świadczą o powszechnej w Polsce niskiej świadomości potencjału tej zabudowy.

2.2. Potencjał dawnej architektury przemysłowej

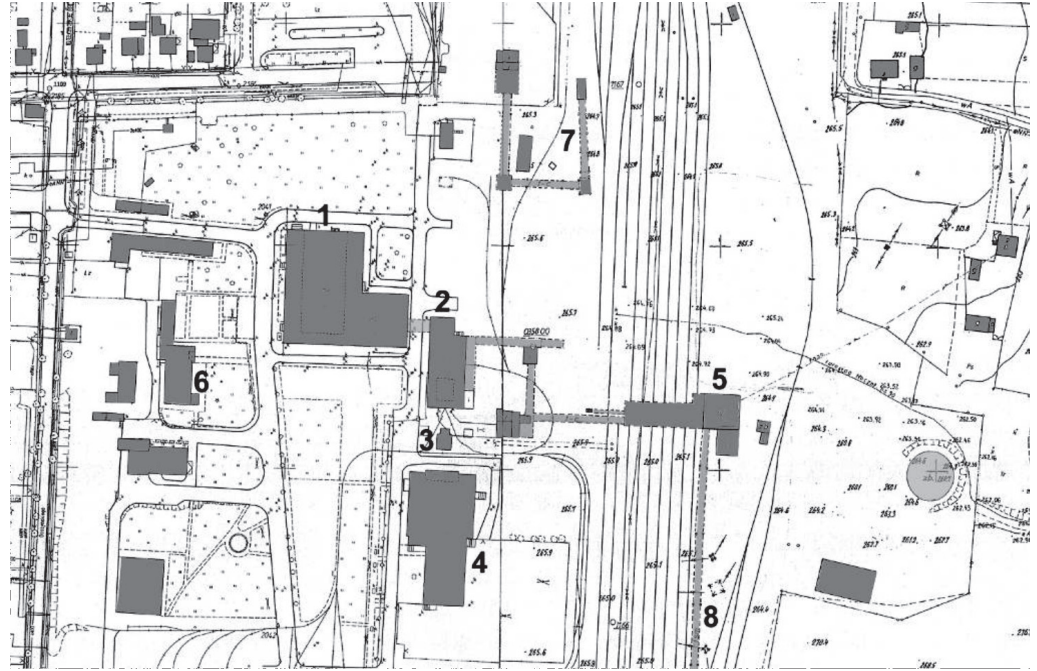
Specyficzna forma budynków przemysłowych wynika z ich pierwotnej funkcji. Często wzbogaca ją niepowtarzalny detal i wysoka jakość wykonania, rezultat dbałości dawnych inwestorów o reprezentację. Mimo późniejszych, powojennych, często programowych zaniedbań, wartości budynków dziewiętnastowiecznego przemysłu są wciąż obecne i pozostają do odkrycia. Tym cenniejszy jest ilościowo ograniczony, powstały w okresie zaledwie 20 lat, zasób zespołów przemysłowych II Rzeczypospolitej. W architekturze jest to okres modernizmu, architektury funkcjonalnej, stylu międzynarodowego, który znalazł w Polsce dobrych realizatorów. Podbudowany technicznym racjonalizmem, zaistniał również w architekturze przemysłowej. Przykładami są obiekty portu w Gdyni, zakłady COP. Tutaj autor zwraca uwagę na jedyny przykład budownictwa górnicych z tego okresu, jak się wydaje bardzo wybitny, choć dotychczas nierozpoznany, mianowicie PKWK Jawiszowice z jej szybem Jowisz (Andrzej III).

2.3. Zagrożenia dziedzictwa techniki

O ile zagospodarowywanie terenów wcześniej przekształconych przez przemysł jest jednym z ważnych sposobów oszczędzania terenów naturalnych i rolniczych, o tyle często niszczone są przy tym świadectwa kultury technicznej w postaci budowli przemysłowych, nieprzydatnych w pojęciu

zarządzających. Brak systematycznego rozpoznania zasobów terenów i obiektów przemysłowych, kolejowych i powojkowych w Polsce powoduje wielkie szkody. Każdego dnia tracimy niejednokrotnie wielkie wartości architektoniczne i historyczne. Nieobjęte ochroną prawną zabytki są skazane na zagładę. Krótkowzroczna polityka

szybkiego zysku nie pozwala ujrzeć alternatywnych rozwiązań, które wymagają co prawda większych nakładów w fazie koncepcyjnej, ale mogą przynosić nieporównywalnie większe zyski w przyszłości, a to dzięki wykorzystaniu inspirującego potencjału, jakim są zespoły i pojedyncze budowle, nieprzydatne w pierwotnym celu.

- II. 1. PKWK Jawiszowice. Plan zagospodarowania powierzchni. Otoczenie szybu Jowisz (Andrzej III): 1 – cechownia, szatnia, 2 – nadszybie, 3 – kołowrót szybu A-III, 4 – maszynownia, 5 – sortownia, płuczka, 6 – stacja ratownictwa, 7 – drobna sprzedaż węgla, 8 – most kamienia. PKWK Brzeszcze-Jawiszowice (oprac. A. Zaborska-Jagiello)
- III. 1. The State Coal Mine Jawiszowice. Surroundings of Jowisz (Andrzej III) shaft: 1 – wage hall & changing room, 2 – hoist machine, 3 – A-III shaft tower foot, 4 – engine hall, 5 – grading & wash plant, 6 – emergency station, 7 – retail sales, 8 – stone bridge. SCM Jawiszowice, (elaborated by A. Zaborska-Jagiello)

3. Doświadczenia projektu Regentif w Polsce

Technika wypracowana w projekcie Regentif prowadzi do uświadamiania interesariuszy o problematyce miejsca, a zarazem zachęca do wyprzedzającego budowania scenariuszy rewitalizacji. W wyniku szerokiej dyskusji społecznej mogą powstawać scenariusze lepsze od pseudoekspertycznej, prostej rekultywacji. Zastosowanie techniki Regentif w odniesieniu do PKWK Jawiszowice ma szansę, ponieważ perspektywa 20 lat działania czyni możliwą realizację modelu wyprzedzającej

interwencji (AIM). Dobrze wymierzona interwencja, połączona z polityką strategicznej interwencji w obszarze, może przynieść oryginalne rozwiązanie i obok ocalenia arcydzieła techniki górniczej z okresu II Rzeczypospolitej – pozytywne skutki dla całej gminy.

3.1. Projekt Regentif

Zespół projektu² działał w ramach 5. Programu Ramowego Unii Europejskiej w latach 2003–2006, a w przypadku polskiego wdrożenia, na podstawie

Specjalnego Projektu Badawczego MNSzWiT, kontynuowano działania w roku 2007. Do istotnych elementów metodyki Regentif należy: analiza dobrych praktyk (*best practices*) na świecie, model wyprzedzającej interwencji (Anticipatory Intervention Model), model heksagonalny (Hexagonal Model)³, diagram regeneracji (*regeneration diagram*), szacunkowa ocena, diagram radarowy, partycypacja interesariuszy, ocena i samo-ocena działania. Projekt Regentif był wielokrotnie opisywany i prezentowany⁴. Bliższe omówienie tych elementów znajdzie czytelnik w powołanych publikacjach. W tym miejscu autor pragnie skoncentrować się na roli partycypacji interesariuszy w procesie rewitalizacji w fazie budowania scenariuszy (tworzenia wspólnej wizji) i generowania pomysłów na sposoby realizacji wynegocjowanej wizji.

Istotnym założeniem projektu było stworzenie prostego narzędzia, które służyłoby decydom w praktyce, zwłaszcza we wstępnych fazach procesu rewitalizacji. W celu obiektywizacji podejmowanych ocen i decyzji oraz eliminacji arbitralnych decyzji o charakterze politycznym poszukiwano neutralnych kryteriów identyfikacji problemów występujących w danym obszarze (terenie przemysłowym), przy jednoczesnej eliminacji skomplikowanego aparatu statystycznego. W tym zakresie podejście autorów projektu Regentif jest różne od prezentowanego w propozycji MRR [1], opartej na analizie eksperckiej. Przedstawiane były też wyniki projektu Regentif⁵.

3.2. Partycypacja

Istotnym elementem innowacyjnym projektu Regentif jest postulat udziału wszystkich grup interesariuszy w procesie decyzyjnym dotyczącym projektowanej regeneracji. Partycypacja społeczna występuje we wszystkich fazach procesu regeneracji, ale ma największe znaczenie przy budowaniu scenariuszy, ich oceny oraz tworzenia strategii regeneracji, tj. generowania pomysłów na sposoby realizacji wybranego scenariusza. Ten aspekt projektu był ważnym elementem wdrożenia Regentif w trzech krajach. Sam udział grup interesariuszy przebiegał zgodnie z techniką lansowaną przez Komisję Europejską, mianowicie Europejskim Warsztatem Budzenia Świadomości i Tworzenia Scenariuszy (European Awareness Scenario Workshop® - EASW). Polski zespół

roboczy⁶ kontynuował działania w zakresie partycypacji⁷, po zakończeniu projektu.

Istotnym wnioskiem praktyki wdrażania EASW w Polsce (w 2004 roku po raz pierwszy w krajach spoza UE) jest skuteczność tej techniki w angażowaniu społeczności lokalnych do rozwiązywania problemów miejscowych. Prowadzi to udziału tych społeczności w zarządzaniu przestrzenią swojego miasta, a w dalszej perspektywie do budowy społeczeństwa obywatelskiego.

3.3. Regentif a delimitacja OP/OSI w Polsce

Projekt Regentif i sposób delimitacji OP/OSI według MRR [1] wydają się wysoce kompatybilne. Regentif zwrócił przede wszystkim uwagę na doświadczenia wybranych krajów Unii Europejskiej. Autorzy MRR [1] również zwracają uwagę na to, że wnioski płynące z wykorzystywanych w innych krajach rozwiązań mogą okazać się szczególnie istotne dla Polski, gdzie dyskusja na temat koncepcji krajowej polityki regionalnej wkracza w decydującą fazę. To w latach 1989-2006 poświęcono część środków na przebudowę regionów dotkniętych upadkiem tradycyjnego przemysłu, spadkiem zatrudnienia i wzrostem bezrobocia.

Ważnym działaniem jest włączenie do strategii rozwoju aspektów przestrzennych jako równoprawnych ze społeczno-gospodarczymi. Opracowanie [1] definiuje obszary problemowe (OP) jako obszary charakteryzujące się deficytami rozwojowymi i zauważa, że przedmiotem interwencji mogą być także obszary o potencjałach biegunów wzrostu, które niedostatecznie wykorzystują swoje zasoby, a których rozwój może oddziaływać na otoczenie (OSI).

Diagnoza poszczególnych regionów w Polsce mająca na celu identyfikację potencjalnych obszarów OP/OSI oparta jest, podobnie jak w projekcie Regentif, na sześciu, co prawda nieco inaczej dobranych kryteriach (1. Struktura gospodarki, 2. Innowacyjność, 3. Środowisko naturalne, 4. Problemy społeczne, 5. Kapitał ludzki, 6. Dostępność).

4. Gmina Brzeszcze

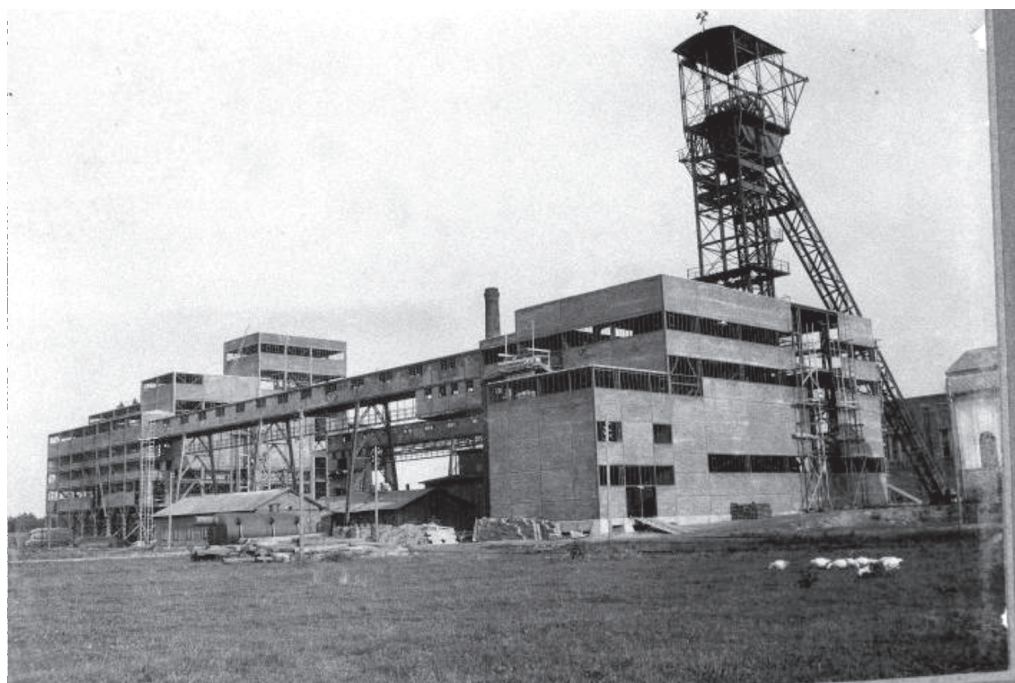
Gmina Brzeszcze do niedawna była częścią woj. śląskiego i znalazłszy się na powrót w Małopolsce, nie pozbyła się problematyki charaktery-

zującej Śląsk. Mamy tu do czynienia z przestrzenią koncentracją problemów gospodarczych (prze starzała, obciążona przemysłem wydobywczym gospodarka), społecznych (niski poziom wykształcenia, niskie kwalifikacje, marginalizacja i wykluczenie społeczne) i środowiskowych (skumulowane następstwa rabunkowej gospodarki surowcowej). Gmina w wyniku m.in. opóźnianej restrukturyzacji górnictwa relatywnie cofa się w rozwoju, co oznacza, że traci siły do przeprowadzenia samodzielnej restrukturyzacji (zresztą sam koszt rekultywacji przestrzeni poprzemysłowych przekracza jej możliwości). Niezależnie od podziałów administracyjnych obszar należy uznać za wymagający skoordynowanej interwencji. Gdzie ma się ona (interwencja) koncentrować? Oto jest pytanie.

Brzeszcze jako gmina pow. oświęcimskiego została zaliczona w opracowaniu MRR [1], przez przynależność do podregionu oświęcimskiego, do Grupy 7. – peryferie Polski południowo-zachodniej i centralnej. Należą tutaj podregiony znajdujące

się poza najsilniejszymi ośrodkami wzrostu. Na tle innych peryferyjnych podregionów uznano ich strukturę gospodarczą za bardziej korzystną. Są to także obszary cechujące się relatywnie wyższym poziomem urbanizacji i gęściej zaludnione. Rolnictwo nie odgrywa już tutaj dużej roli. W porównaniu z innymi peryferyjnymi obszarami podregiony w tej grupie charakteryzowały stosunkowo duże wydatki inwestycyjne samorządu terytorialnego.

Podregion oświęcimski charakteryzuje dość zróżnicowana sytuacja lokalnych rynków pracy. Szczególnie należy tu wspomnieć negatywne zjawiska związane z wciąż nie w pełni rozwiązanymi problemami restrukturyzacji górnictwa, dzięki którym powstała osada Brzeszcze jako miasto. Autorzy [1] do wyzwań rozwojowych zaliczają niewielką efektywność gospodarowania. Barię wzrostu wydajności jest niewielki poziom innowacyjności, co dotyczy sektora przedsiębiorstw oraz braku istotnego oddziaływania ośrodków akademickich.

- II. 2. PKWK Jawiszowice. Zespół szybu Jowisz w końcowej fazie budowy. Z lewej widoczna sortownia i płuczka. Fot. ok. 1932. Archiwum KWK Brzeszcze-Silesia
- III. 2. The State Coal Mine Jawiszowice. Jowisz shaft tower in the final construction phase. Coal grading and wash plant on the left. Photo probably 1932. Archive of the Coal Mine Brzeszcze-Silesia

Pewnym problemem jest stan zanieczyszczenia oraz przekształcenia środowiska naturalnego. W stosunku do Brzeszczy problem ten, jak się wydaje, jest dość złożony. Z jednej strony mamy do czynienia ze znacznymi przekształceniami morfologicznymi terenu na skutek eksploatacji węgla: zapadliska, zagłębienia wypełnione wodą, ograniczenia we wznoszeniu budowli. Do problematycznych należą też hałdy skały pływnej oraz założone w pobliżu PKWK Jawiszowice wysypisko odpadów komunalnych. Z drugiej strony położenie gminy między Wisłą i Sołą, obecność licznych stawów tworzących pierścień okalający gminę od zachodu, północy i wschodu, stanowi pewien potencjał atrakcyjności krajobrazowej i turystycznej. Nie ma natomiast bazy, która pozwalałaby na korzystanie z tych wartości.

Raport [1] zwraca uwagę na problem ubóstwa ekonomicznego ludności, przy stosunkowo dobrej dostępności najważniejszych komponentów infrastruktury podstawowej. Istnieje tu upowszechniona edukacja na poziomie przedszkolnym, która jednak nie przekłada się na dobre osiągnięcia na wyższych szczeblach kształcenia. Skutkuje to m.in. niską innowacyjnością.

Dynamika ludności jest na alarmująco niskim poziomie. Wynika to z silnych odływów migracyjnych mieszkańców, wobec kończącej się eksploatacji górniczej (po 2030 r.) i poszukiwania zatrudnienia. Rzuca to także na relatywnie niski udział kobiet w grupie wiekowej 20–29 lat.

Pozytywnie wyróżniającą całą Grupę 7. jest bardzo dobra dostępność komunikacyjna (transportowa). Dobrej dostępności transportowej towarzyszy łatwa osiągalność infrastruktury cyfrowej (Internetu). Prezentując rekomendacje dla polityki regionalnej dla Grupy 7., autorzy wskazują:

- podnoszenie potencjału kapitału ludzkiego przez zwiększanie jakości kształcenia;
- inwestycje w obszarze infrastruktury społecznej, szczególnie edukacyjnej;
- polepszanie połączeń komunikacyjnych z najbliższymi biegunami wzrostu;
- zwiększenie dostępności infrastruktury cyfrowej, szczególnie dla odbiorców indywidualnych.

Do tej charakterystyki wynikającej z opracowania [1] można dodać skróconą analizę. **Atuty:** dostępność komunikacyjna (linia kolejowa), bliskość większych ośrodków (Oświęcim, Pszczyna, Tychy, Mysłowice). Gmina posiada wiele atrakcji

turystycznych (drewniany kościół z XVII w., aleje dębów (bodaj najdłuższą w Polsce), zespół akwenuów o walorach przyrodniczych oraz omawiana w artykule PKWK Jawiszowice o unikalnych walorach architektonicznych i historycznych. **Słabe strony:** oparcie prawie wyłącznie na eksploatacji górniczej (w warunkach podwyższonego zagrożenia – metan), odpływ młodzieży. **Szanse,** jak się wydaje, to zwornikowe położenie gminy pomiędzy Śląskiem i Małopolską (drogi państwowe w gminie są wąskie i niedostosowane do ciężkiego transportu, lecz planowany przebieg trasy drogi ekspresowej S1 w północnej części gminy, pozwala na potwierdzenie potencjału dobrej komunikacji). **Zagrożenia:** zaniedbanie zespołu architektonicznego powierzchni PKWK Jawiszowice, zanik walorów przyrodniczych (lokalizacja hałd i brak ich zagospodarowania), odpływ młodzieży, brak edukacyjnych i innowacyjnych ośrodków.

Miasto Brzeszcze ma swój program rewitalizacji [6]⁸. Rewitalizację terenu pokopalnianego Ruch II proponuje się jednak przeprowadzić poza programem rewitalizacji, w ramach Osi Priorytetowej 4 MRPO. Złożenie wniosku poprzedzać powinny działania: a) inwentaryzacja terenu, b) opracowanie projektu rekultywacji terenu i c) opracowanie koncepcji zagospodarowania całości terenu z uwzględnieniem historycznej zabudowy. Zastrzeżono słusznie, że marketing, zbywanie lub wydzierżawianie poszczególnych obiektów zlokalizowanych w strefie powinno nastąpić dopiero po realizacji procesu rewitalizacji strefy, która to kolejność postępowania zapewni estetykę przestrzeni.

Z kolei w Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Miasta i Gminy Brzeszcze 2005–2015, w opisie celu strategicznego (Zróźnicowanie gospodarki lokalnej) wskazywana jest strefa inwestycyjna – Ruch II.

4.1. Państwowa Kopalnia Węgla Kamiennego Jawiszowice

Z tych prezentowanych problemów i szans podregionu gminy i miasta Brzeszcze autor artykułu zwraca uwagę na obszar i naziemną zabudowę PKWK Jawiszowice. Kopalnia Brzeszcze-Silesia (Ruch I) obchodziła w 2003 roku stulecie istnienia. Ta nadal czynna kopalnia obrosła z czasem osiedlami górniczymi o charakterystycznej

architekturze z lat przed I wojną światową, 1920 i 1950. Architektura zabudowy samej kopalni nie wyróżnia się specjalnie spośród innych.

Inaczej jej córka, młodsza o ćwierć wieku PKWK Jawiszowice, jest unikalna jako pierwsza i jedyna państwowa polska kopalnia węgla, zbudowana od początku w okresie II Rzeczypospolitej. Budowanie jej rozpoczęto na rozpoznanych wcześniej złożach przez dokończenie budowy szybu Jowisz (obecnie Andrzej III) w 1927 roku. Wzniesiono stały obiekt wieży wyciągowej (1931), budynek nadszybia (1932), sortownię (1932) i halę maszyn (il. 1). Budowie kopalni towarzyszyła budowa szkoły powszechnej oraz dwóch ochronek dla dzieci. W budynkach przedsiębiorstwa działała biblioteka, amatorski teatr, kino, a w obiekcie hotelu i gospody zakładowej działała sala gimnastyczna i sala odczytowa (świetlica).

PKWK Jawiszowice została wyposażona w doskonale urządzenia (opinia komisji delegowanej

przez Konwencję Węglową w 1931 roku), które dawały możliwość osiągnięcia wydobywania znacznie większego niż w samej kopalni Brzeszcze. Pomimo kryzysu gospodarczego w 1932 roku oddano do użytku wieżę nadszybia i maszynę wyciągową szybu Jowisz (Andrzej III) oraz sortownię (il. 2) i dom dla starszych sztygarów. Zdolność produkcyjna kopalni została znacznie podniesiona po całkowitym ukończeniu szybu w 1934 roku. Kopalnia stała się jedną z najbardziej zmechanizowanych w Polsce przed 1939 rokiem.

Kompleks przy szybie Jowisz (Andrzej III) stanowił najbardziej nowoczesne rozwiązanie w przemyśle górniczym, zarówno pod względem architektoniczno-konstrukcyjnym, jak i wyposażenia maszynowego. Ostatnie inwestycje to działania z 1937 r., kiedy rozbudowano kotłownię, sieć torów kolejowych i bocznice, zainstalowano wagi wagonowe, sygnalizację dla szybu i ogrzewanie nadszybia.

II. 3. PKWK Jawiszowice. Nadszybie Jowisz (A-III) (fot. J.K. Lenartowicz, 2009)

III. 3. State Coal Mine Jawiszowice. Jowisz shaft hoist machine building (photo by J.K. Lenartowicz, 2009)

4.2. Wartość zespołu PKWK Jawiszowice jako ogniska strategicznej interwencji

Dzisiaj wobec restrukturyzacji przemysłu górnictwa węglowego podjęte zostały kroki w kierunku zamknięcia kopalni. Ocenia się, że złoża węgla, opłacalność wydobycia którego jest określona, zostanie wyczerpane w latach 2030–2040. Do tego okresu szyb Andrzej III ma funkcjonować. Jednak już rozpoczęto parcelację terenu. Kopalnia sprzedała nieużytkowaną część terenu i budynków. Prywatne firmy przejmujące te obiekty nie liczą się z wartością historyczną. Część obiektów już wyburzono, część przekształcono, zniekształ-

cając rozwiązania architektoniczne. Tak stało się z szatnią łączuszkową i cechownią (il. 4).

Przyzwyczajeni jesteśmy do obrazu wspaniałych budowli kopalni śląskich, które powstały pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX. W Jawiszowicach zauważamy obok wieży szybowej o konstrukcji stalowej i wys. 39,5 m budynek wzniesiony z cegły dla dwóch maszyn wydobywczych, oraz zespół rygorystycznie pudełkowych, kubistycznych brył, zgodnych ze stylistyką modernistyczną: nadszybia (il. 2, 3), budynku sortowni (il. 2) i mostów przeładunkowych tworzących specyficzny krajobraz napowietrzny (il. 5) – wszystkie o konstrukcji stalowej, wypełnionej cegłą.

Il. 4. PKWK Jawiszowice. Budynek cechowni i szatni. Widoczne przekształcenia otworów okiennych (fot. J.K. Lenartowicz, 2009)

III. 4. State Coal Mine Jawiszowice. Wage hall & changing room. Visible changes of windows size (photo by J.K. Lenartowicz, 2009)

Il. 5. PKWK Jawiszowice. Mosty przeładunkowe, w głębi budynek sortowni i płuczki (fot. J.K. Lenartowicz, 2009)

III. 5. State Coal Mine Jawiszowice. Conveyor flights, coal grading and wash plant in the background (photo by J.K. Lenartowicz, 2009)

Prostopadłościenny kształt nadano nawet za cenę łatwości odprowadzania wody z dachów. Nieznany dotychczas jest autor – projektant tych obiektów⁹.

Zespół PKWK Jawiszowice, jako pamiątka świetności myśli gospodarczej lat II Rzeczypospolitej, jakości technicznej ówczesnych rozwiązań i wreszcie znakomitej architektury przemysłowej (unikalnej w skali całego kraju), zasługuje na zachowanie. Powinien już teraz znaleźć się na liście obiektów zabytkowych, chronionych prawem, a po okresie eksploatacji¹⁰ przyjąć nową, godną funkcję. Wartość kopalni Jawiszowice jest wieloraka: historyczna, patriotyczna, historyczno-przemysłowa, architektoniczna. PKWK Jawiszowice jako symbol Brzeszcza może stać się motorem rewitalizacji gminy w ramach strategicznej interwencji. Dobra lokalizacja i powiązania z resztą regionu i kraju, wzbogacone zielonym parkiem przedsiębiorczości i specyficznym programem edukacyjnym, wraz z ekspozycją i rozpropagowaniem zabytku, pozwolą na osiągnięcie lepszych wyników promocji, niż może to uczynić rewitalizacja kopalni według standardowych działań, polegająca na przywróceniu użytkowania rolniczego, czy zagospodarowaniu leśnym, albo też podział terenu na działki rozprzedawane prywatnym przedsiębiorcom.

Strategiczna interwencja w Brzeszczach jako działanie podnoszące znaczenie podregionu oświeceniowego na tle regionu Polski południowej. Stworzenie atrakcyjnego celu turystycznego i edukacyjnego. Wzmocnienie istnieniem krajobrazowych osobliwości w postaci pierścienia stawów, gdzie gniazduje ślepowron, i które są siedliskiem bobrów. Razem z istniejącymi, dobrze zaprogramowanymi i reklamowanymi szlakami turystycznymi

w gminie. Bezwzględnie należy uzupełnić trasę szlaku architektury murowanej o obiekty zabudowy powierzchni PKWK Jawiszowice, ważne dla historii Polski, a tak zapoznane.

4.3. PKWK Jawiszowice a projekt Regentif

Wdrożenie procesu rewitalizacji terenu i obiektów PKWK Jawiszowice zgodnie z projektem Regentif byłoby kolejną jego weryfikacją. Gdy tylko postulowana [6] analiza problemu będzie dostępna, należy zapewnić mechanizm zaangażowania interesariuszy w budowę scenariuszy i dyskusję nad przyszłym kształtem i użytkowaniem. W Polsce nie jest to łatwe do przeprowadzenia. Z jednej strony brak wypracowanych mechanizmów dialogu społecznego, które skutecznie realizowałyby ten dialog, w sposób rzetelny odzwierciedlając dążenia poszczególnych grup interesariuszy, umożliwiając im wypowiedź i wpływ na decyzje (ten problem występuje nie tylko w Polsce [10]). Z drugiej strony jesteśmy dopiero w stadium budowania społeczeństwa obywatelskiego, które dziś jest gotowe bardziej egzekwować swoje prawa i (prywatne) przywileje niż realizować obowiązki, do których należy udział w życiu społeczności lokalnej w tworzeniu i utrzymywaniu lokalnej tożsamości itd.

W chwili obecnej powszechny wydaje się brak świadomości dotyczącej wartości historycznych i artystycznych, jaką stanowi zespół PKWK Jawiszowice. Tę rzeczywistość powinno zmienić działanie ze szczybla regionu, w tym uznanie zespołu za dziedzictwo techniki i zabytek.

Przypisy

¹ Kopalnia Węgla Brzeszcze powstała w 1903 roku. Po I wojnie światowej została upaństwowiona (jako PKW Brzeszcze). Dziś zakład nosi nazwę KWK Brzeszcze-Silesia – Ruch I). Po roku 1927 otwarto szyby w Jawiszowicach, a nowy zakład nazwano Kopalnią Jawiszowice (obecna nazwa: KWK Brzeszcze-Silesia – d. Ruch II). Uruchoਮiona w dwudziestolecium międzywojennym część jest konsekwentnie nazywana Państwową Kopalnią Węgla Kamiennego Jawiszowice (PKWK Jawiszowice).

² Labein – Tecnalia (Zamudio k. Bilbao, Hiszpania) – wielodyscyplinarne centrum technologiczne – koordynator projektu; Neotek (Bilbao) – ośrodek konsultingu i zarządzania wiedzą; IDIS, Città della Scienza (Neapol) – organizacja pozarządowa, centrum wspierania innowacji, inkubator przedsiębiorczości; Milano Metropoli Agenzia Sviluppo (Mediolan) – agencja rozwoju Mediolanu; Dura-Vermeer Group (Zoetermeer, Holandia) – firma deweloperska specjalizująca się w zagadnieniach konstrukcji budowlanych i oczyszczania terenu; Centrum Transferu Technologii Politechnika Krakowska (Kraków) – ośrodek przekazu innowacji Polska Południowa, regionalny punkt kontaktowy programów badawczych UE; Zakład (później Katedra) Architektury Środowiskowej Wydziału Architektury PK – jednostka naukowo-dydaktyczna; Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego SA (Rzeszów) – lider wdrożenia pilotażowego Regentif w Stalowej Woli.

³ Sześć wymiarów modelu to: Hardware – odnosi się do budynków, infrastruktury oraz środowiska cywilizacyjnego; Ecoware – dotyczy zagadnień ekologicznych oraz wpływu na ekologię; Finware – dotyczy aspektu finansowo-ekonomicznego; Civicware – odnosi się

- się do spraw obywatelskich, obywatelskiej czy społecznej infrastruktury, kapitału społecznego; Orgware – odnosi się do zagadnień organizacyjnych, w szczególności do struktury organizacyjnej, w skład której wchodzi produkcja oraz promocja i polityka; Software – dotyczy dostępności wykwalifikowanej i specjalistycznej siły roboczej, kultury innowacji, profesjonalnej wiedzy i inwestowania w wiedzę. Trzy pierwsze wymiary traktowane są jako techniczne, trzy ostatnie – jako pozatechniczne.
- ⁴ Lazaro J.M., del Rio G., *The Regentif project – a network for enhancing innovation in regenerating old industrial facilities* [w:] [3], s. 32-37; Lenartowicz J.K., Maciąg D., Bujas P., Czupryński P., *Projekt Regentif. Sieć dla intensyfikacji innowacji w dziedzinie regeneracji starych obiektów przemysłowych* [w:] [3], s. 39-48; [5]; [7]; Lenartowicz J.K., Bujas P., Czupryński P. i Maciąg D., *Polskie doświadczenia projektu Regentif, Międzynarodowa konferencja Pro-Revita, Łódź 2006*; Lenartowicz J.K., Maciąg D., *Regentif – sieć dla intensyfikacji innowacji w dziedzinie regeneracji starych obiektów przemysłowych* [w:] *Problemy Ekologii*, Vol. 12, No. 2, marzec-kwiecień 2008, s. 73-75; Lenartowicz J.K. und Bujas P., Czupryński P., Maciąg D., *Projekt Regentif. Eröffnung der Alten Wache für Europäische Akademie der Regionen*, Erfurt, 24 April 2007 (www.Regentif.org).
- ⁵ Karwińska A., Lenartowicz J.K., *Odzyskiwanie przestrzeni. Przestrzenna i społeczno-kulturowa rewitalizacja terenów poprzemysłowych* [w:] [8], s. 154-166; Lenartowicz J.K., *Zarządzanie a społeczność lokalna – konflikt, współpraca czy przejęcie władzy?* [w:] [2], s. 83-97; Wacnik P., *Wdrażanie projektu Regentif w Stalowej Woli* [w:] [3], s. 335-358; Lenartowicz J.K., *Post-industrial sites and buildings as heritage of the technical civilization and their role in the development of cities* [w:] *Urban Heritage: Research, Interpretation, Education*, VGTU Leidykla "Technika", Vilnius 2007, s. 163-171; Lenartowicz J.K., Bujas P., Czupryński P., *Problemy regeneracji terenów i obiektów poprzemysłowych* [w:] *Problemy rewitalizacji w gospodarce przestrzennej XXI wieku*, W. Czamecki (red.), Wydawnictwo WSFiZ w Białymstoku, Białystok 2006; Lenartowicz J.K., *Partycypacja, kultura, rewitalizacja* [w:] *Kultura-rewitalizacja. Rewitalizacja-kultura* (Ha!Art, w przygotowaniu); Lenartowicz J.K., *O społeczeństwie obywatelskim, partycypacji i terenach poprzemysłowych* [w:] [3], s. 361-381; Lenartowicz J.K., *Estetyka społeczeństwa obywatelskiego* [w:] K. Wilkoszewska (red.) *wizje i re-wizje. Wielka księga estetyki w Polsce*, Universitas, Kraków 2007, s. 235-250.
- ⁶ J. Krzysztof Lenartowicz – kierownik zespołu, Piotr Bujas, Piotr Czupryński, Diana Maciąg. W fazie przygotowawczej projektu brali udział: Janusz Jeżak, Tomasz Maczuga, Wiesław Wańkiewicz. We wdrożeniu uczestniczyli m.in. Anna Karwińska, Anna Ostrenga, Paweł Wacnik. W ewaluacji projektu – m.in. Krzysztof Gasidło; Ryszard Uberman; Zbigniew Zuziak.
- ⁷ Przede wszystkim w Stalowej Woli, gdzie z inicjatywy zespołu, zgodnie z wolą uczestników warsztatów, powstało Stowarzyszenie PARK POMYSŁÓW im. E. Kwiatkowskiego w Stalowej Woli (2006), które podjęło się kontynuacji wdrożenia Regentif. Zgodnie z metodyką Regentif przeprowadzono w Małopolsce EASW: w Trzebini, dotyczące rewitalizacji szybu Zbyszek b. Kopalni Węgla Kamiennego Siersza (2007); w Krzykawce, na temat zagospodarowania terenów i obiektów infrastruktury Zakładów Górniczo-Hutniczych Bolesław (2007) [4]; w Krakowie, na temat rozwoju Krakowa na tle Małopolski (2007).
- ⁸ W ramach tego programu wskazano strefę IV – tereny zdegradowane (m.in. teren pogórnicy KWK Brzeszcze-Silesia – d. Ruch II). Wśród celów jest: zachowanie tożsamości miasta (realizowane przez: remont i adaptację elementów infrastruktury górniczej na terenie KWK Brzeszcze-Silesia i organizację cyklicznych imprez opartych na tradycjach górniczych); a także stymulowanie rozwoju gospodarczego (realizowane przez: utworzenie stref aktywności gospodarczej na terenach zdegradowanych, tj. na terenie pogórnicy KWK Brzeszcze-Silesia i wokół składowiska odpadów komunalnych oraz wprowadzenie funkcji centrotwórczych).
- ⁹ Jak podaje Ryś [9], wiele budowli, szczególnie socjalnych, projektowała i budowała firma Karola Korna z Bielska, dysponująca własnymi cegielniami (jedną z nich kopalnia przejęła w latach 20.).
- ¹⁰ Okres eksploatacji złóż węgla PKWK Jawiszowice przewidywany jest do roku 2030.

Literatura

- [1] Bartkiewicz P., Bukowski M., Regulski A. [et al.], *Identyfikacja i delimitacja obszarów problemowych i strategicznej interwencji w Polsce. Wnioski z analiz*, Departament Programów Ponadregionalnych, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009 (tekst dostępny w Internecie).
- [2] *Metody zarządzania odnową miast/Methods for the management of city revitalization*, red. K l e c z k o w s k i P., Dom Wydawnictw Naukowych, Kraków 2008.
- [3] Lenartowicz J.K., Maciąg D., *Od terenów przemysłowych do..*, Czasopismo Techniczne, 8-A/2006, Wydawnictwo PK, Kraków 2006.
- [4] Lenartowicz J.K., Maciąg D., *Rewitalizacja miast poprzez regenerację terenów poprzemysłowych: innowacja i dobra praktyka*, Materiały 2. Konferencji Regentif, Kraków, 30.05–01.06.2007, Politechnika Krakowska 2007.
- [5] Maciąg D., *Doświadczenia z oceny metodyki Regentif. Podejście ewaluacji opartej na teorii*, Czasopismo Techniczne, 8-A/2006, Wydawnictwo PK, Kraków 2006, s. 411-431.
- [6] Ostrenga A. [et. al.], *Program rewitalizacji dla Miasta Brzeszcze na lata 2008–2015*, Kraków 2008, (dostępny w Internecie: www.brzeszcze.pl).
- [7] *Regentif book*, Milan-Cracow 2006 (www.regentif.org).
- [8] Rykiel Z., *Nowa przestrzeń społeczna w badaniach socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- [9] Ryś J.L. (opr. historyczne), *Kopalnia Brzeszcze wczoraj i dziś (100-lecie kopalni)*, Brzeszcze 2003.
- [10] Till J., *Negocjowanie nadziei*, Czasopismo Techniczne, 8-A/2006, Wydawnictwo PK, Kraków 2006, s. 383-408.